

Олексій Бакалець
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії,
правознавства та методики навчання,
Глухівський національний
педагогічний університет ім. О. Довженка
(Бар, Україна),
bakalec_alex@ukr.net

Oleksii Bakalets
PhD, Oleksander Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University
(Bar, Ukraine)

**ПРИСУТНІСТЬ СРІБНИХ МОНЕТ НІМЕЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ГРОШОВОМУ ОБІГУ
ПОДІЛЛЯ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ МУЗЕЙНИХ ТА ПРИВАТНИХ НУМІЗМАТИЧНИХ КОЛЕКЦІЙ)**

**THE GERMAN STATES SILVER COINS IN MONEY CIRCULATION IN PODILLIA
DURING XVI – THE FIRST HALF OF XVII CENTURIES
(BASED ON MUSEUMS AND PRIVATE NUMISMATICS COLLECTIONS)**

Анотація

Автор статті на основі аналізу скарбів монет, виявлених у XX – на початку XXI ст., розкриває роль німецьких срібних монет у грошовому обігу Поділля XVI – першої половини XVII ст.

Ключові слова: талер, гульден, флорин, орт, драйпелькер, шилінг, грошен, марієнгріш, солід, альбус, батцен

Summary

Analyzing the treasure of coins, that was found in XX – beginning of XXI centuries, the author of the article reveals the role of German silver coins in money circulation in Podillia during XVI – the first half of the XVII centuries.

Keywords: Thaler, gulden, florin, ort, dreipelker, shilling, groszen, half grosz, solid, albus, batzen

Священна Римська імперія, яка виникла в 960 р. за імператора Оттона I (936–973), проіснувала бл. 900 років. Німецькі землі були окремими князівствами, курфюршествами, герцогствами, цісарствами, абатствами, землями, вільними імперськими містами тощо. Майже 500 монетних дворів у кожному місті чи землі упродовж багатьох років карбували власні золоті та срібні монети різних номіналів.

Актуальність пропонованого дослідження полягає в тому, що вперше до наукового обігу вводяться нові скарби європейських монет XVI – першої половини XVII ст., які суттєво доповнюють і характеризують всю різноманітність подільського грошового ринку зазначеного періоду та розкривають роль німецьких срібних монет у торгівлі на території Поділля.

Основними грошовими номіналами у Священній Римській імперії у XVI–XVII ст. були талер (28–30 г), гульден (флорин 19–21 г), 1/4 талера (7 г), драйпелькер (1–1,5 г), грошен (1–2 г), шилінг (1–1,5 г), півгріш (0,7–1,1 г), солід (0,45–0,95 г), обол (1/15 гроша).

Під час Тридцятилітньої війни (1618–1648) сформувалася Бранденбурзько-Прусська держава з відповідною монетною системою. Вага імперського талера на німецьких землях у XVI–

XVII ст. лишалася сталою – 28–29 г.

У монетній системі Європи виділяли 12 рівнів монетної номінації. Талер ділився на частини і виокремлювали 1/2, 1/3, 1/4, 1/6, 1/12, 1/24, 1/48, 1/60, 1/90, 1/180, 1/360 частину талера, що ускладнювало лічбу. Найважливішими фракціями рейхсталера були флорин (2/3), півталер (1/2), орт (1/4), шостак (1/5), трояк (1/10), драйпелькер (1/1,5), гріш (1/30), півгріш (1/60), шеляг (1/90), тернер (1/180), денар (1/540), обол (1/1080)¹ (табл.1).

Таблиця 1.
Бранденбурзька лічильно-грошова система в 1625–1660 рр.

Дукат	Рейхсталер	Гульден	Півталер	Орт	Крейцер	Грош	Пфеніг
1	2	2,5	4	8	144	192	576

Розвиток міст, ремесел, внутрішньої та зовнішньої торгівлі, зміцнення Ганзейського торговельного союзу, розробка великих покладів срібла у північних німецьких землях сприяли розширенню торгівлі між Західною та Східною Європою. Один із торговельних шляхів проходив через Поділля, яке у XVI – першій половині XVII ст. входило до складу Речі Посполитої.

Вагомий внесок у вивчення німецьких монет у скарбах України XVI – першої половини XVII ст. зробили сучасні українські нумізмати: М. Котляр², В. Орлик³, Н. Стрижакова⁴, А. Шостопал⁵, Р. Шуст⁶, О. Бакалець⁷ та З. Зразюк⁸.

Автором статті зафіксовано на подільських землях 326 скарбів європейських монет XIV – першої половини XVII ст. Найповніше на місцевому грошовому ринку були представлені монети Польського королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. На 2-му місці – монети Священної Римської імперії, Пруссії, Тевтонського ордену і курфюршества Бранденбургу-Пруссії; на 3-му – Голландської Республіки (Об'єднаних провінцій Нідерландів)

¹ Бакалець О. А. Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1781 рр.) / О. А. Бакалець. – К.: Стилос, 2012. – № 240.

² Kotlar M. Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukrainiejskiej SRR. Material / M. Kotlar. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk, 1971. – 270 s. Котляр М. Ф. Монетні скарби Поділля як історичне джерело / М. Ф. Котляр // Тези доповідей [V Подільської історико-краєзнавчої конференції]. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С. 151–152.

³ Орлик В. М. Монеты государства Тевтонского ордена в Пруссии в составе денежных и денежно-вещевых кладов, найденных на территории Украины / В. М. Орлик // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст. – Вип. 33. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 39–45.

⁴ Стрижакова Н. Таляри Західної Європи в українських скарбах / Н. Стрижакова. – К., 2000. – С. 324–326.

⁵ Шостопал А. Скарби Черкащини / А. Шостопал. – Київ, 2007. – 120 с.

⁶ Шуст Р. Нумізматика: довідник / Р. Шуст, В. Зварич. – Тернопіль; Львів: ДКВ “Тернопіль”, Львівський ДУ, 1998. – 464 с.

⁷ Бакалець О. А. Зображення холодної зброї на європейських монетах XIV – середини XVII ст. із скарбів Поділля / О. А. Бакалець // II Міжнародна зброєзнавча конф.: тези доповідей, 16–18.05.2016. – К., 2016. – С. 30–34; Бакалець О. А. Лисогірський та Юринецький монетні скарби як джерела вивчення грошового обігу Поділля в XIV – на початку XVII ст. / О. А. Бакалець // Вісник Черкаського нац. ун-ту: історичні науки та джерелознавство. – Черкаси, 2013. – Ч. 22. – С. 90–94; Бакалець О. А. Актуальні проблеми розвитку української нумізматики, генеалогії та історичного краєзнавства (за письмовими та скарбовими джерелами) / О. А. Бакалець. – Львів: Магнолія, 2015. – С. 140–147; Бакалець О. А. Монетно-речові скарби XVI – першої половини XVII ст. із с. Рудка Дунаєвецького р-ну Хмельницької області / О. А. Бакалець // Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. / за ред. проф. О. А. Мельничука. – Вип. 24. – Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2016. – С. 132–138; Бакалець О. А. Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1781 рр.) / О. А. Бакалець. – Київ: Стилос, 2012. – № 240; Бакалець О. А. Скарби Поділля XIV–XVII ст. Документи і матеріали = Oleksiy Bakalets. Skarby Podolia XIV–XVII w. Dokumenty i materialy / О. А. Бакалець. – Вар; Kwidzyn, 2017. – 200 s.

⁸ Зразюк З. Монетні скарби другої половини XVI ст. на території Правобережної України (Київське, Волинське, Подільське, Брацлавське воєводства Речі Посполитої) / З. Зразюк // Наук. записки з укр. історії: зб. наук. ст. – Вип. 33. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 88–103.

та Іспанських Нідерландів; на 4-му – Угорського королівства⁹. Проаналізуємо кількісний склад подільських скарбів другої половини XIV – середини XVII ст. (табл. 2).

Таблиця 2.
Монетні скарби Поділля другої половини XIV – середини XVII ст.

№ з/п	Область	XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	Всього	Частка від загальної кількості
1	Вінницька	14	17	17	101	149	47,15 %
2	Хмельницька	21	7	26	49	103	32,54 %
3	Тернопільська	5	6	3	3	17	5,37 %
4	Черкаська	19	5	9	14	57	14,87 %
	Всього скарбів	59	35	55	167	326	100 %

Із табл. 2 видно, що процес тезаврації в скарби європейських монет на Поділлі відбувається приблизно однаково протягом XIV і XVI ст. Факторами, які сприяли утворенню скарбів, були: постійні набіги кримських татар, розвиненість внутрішньої та зовнішньої торгівлі, але водночас відсутність розвинених фінансових інституцій. Після Ординації Стефана Баторія (1576–1586) у 1578 р. в грошовому обігу Речі Посполитої почався період стабілізації, що не сприяло утворенню скарбів¹⁰.

У першій половині XVII ст. кількість тезаврацій скарбів зростає втричі і в нашому дослідженні нараховує вже 167 скарбових комплексів. У цей період розширюється розмаїття монет в обігу на подільському грошовому ринку, що в основному відбувається за рахунок низькопробних білонних монет середніх та дрібних номіналів (шостаків, трояків, півтораків, крейцерів, шилінгів, грошів, солідів, оболів) різних європейських держав¹¹.

За місцем карбування, різноманітністю, оригінальністю, якістю карбування та оформленням у цей час 1-ше місце займають монети німецьких земель, зафіксовані в 94 (30,28 %) із 211 скарбів Поділля досліджуваного періоду. Найбільш поширеною на подільському грошовому ринку другої половини XVI – середини XVII ст. набувають німецькі срібні монети: талери, флорини, 1/4 талера, драйпелькери, шилінги, марієнгроші, гроші, півгроші, соліди).

У подільських скарбових комплексах, розміщених у фондах музеїв Києва, Кам'янця-Подільського, Вінниці, Хмельницького, Збаража, Тернополя, Умані, Меджибожа, Бара, Буші, Могилева-Подільського, Деражні, Вінковець та у приватних колекціях, наявні монети Священної Римської імперії, Тевтонського ордену в Пруссії, Пруссії, Бранденбурзько-Пруського курфюршества, Німецького цісарства, Богемського королівства; земель Пруссії (васал Польщі), Померанії, Баварії, Саксонії, Майсену, Ельзасу, Сілезії, Моравії; маркграфства Бранденбургу; графств (Ліпше, Сольмс-Ліх, Пфальц-Вельдені, Тіроль, Мансфельд); герцогств (Штольберг, Мюнстельберг, Голштейн-Готторп, Лійніц-Бриг, Брауншвейг-Каленберг, Юліх-Клеве-Берзького, Ольденбург); князівств (Евер, Рейхтейн, Штитиня-Померанського, Свидниці); архієпископства Зальцбург; єпископств (Бріксель, Верденського, Бреслау, Оснабрюк, Вормського, Страсбурзького, Шпеера); абатств (Карбай, Кведлінбург, Кореей); міст (Геттінгена, Кельна, Оліва, Бранденбурга, Ганновера, Гамбурга, Гальбертштадта, Кенінгсберга, Любека, Гетунга, Гослара, Магдебурга, Міндена, Нордгайма, Овернгайма, Швейнфурта, Брауншвейга, Гамельна, Гослара, Корбаха, Несе, Вердена).

Серед усіх подільських знахідок своєю оригінальністю, різноманітністю номіналів та пред-

⁹ Бакалець О. А. Скарби Поділля XIV–XVII ст. Документи і матеріали... – 200 с.

¹⁰ Зразюк З. Монетні скарби другої половини XVI ст. на території Правобережної України (Київське, Волинське, Подільське, Брацлавське воєводства Речі Посполитої)... – С. 90–91.

¹¹ Бакалець О. А. Актуальні проблеми розвитку української нумізматики, генеалогії та історичного краєзнавства (за письмовими та скарбовими джерелами)... – С. 140–147.

ставленням належності до різних державних і духовних німецьких утворень XVI – першої половини XVII ст., вирізняються такі скарбові комплекси:

- с. Аркадіївці Хмельницького р-ну Хмельницької обл.¹²;
- с. Івча Літинського р-ну Вінницької обл.¹³;
- с. Володіївці Барського р-ну Вінницької обл.¹⁴;
- с. Сеферівка Барського р-ну Вінницької обл.¹⁵;
- с. Уладівки Хмельницького р-ну Вінницької обл.¹⁶;
- с. Рудки Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.¹⁷;
- с. Чапаївка Бершадського р-ну Вінницької обл.¹⁸;
- с. Юринці Городоцького р-ну Хмельницької обл.¹⁹;
- с. Сатанівська Слобідка Городоцького р-ну Хмельницької обл.²⁰;
- с. Бондарівка Немирівського р-ну Вінницької обл.²¹;
- м. Шаргород Вінницької обл.²² (див. дод. А.).

Ознайомимося з окремими німецькими монетами та номіналами, які наявні у подільських скарбах досліджуваного періоду.

На монетах Пруссії (в складі Польщі) початку XVI ст. з одного боку зображено портрет короля Сигізмунда I Старого (1506–1548), повернутого вправо, з короною на голові та круговий напис: “SIGIS*I*REX*PO*DO*IOGI.PRVS*” (“Сигізмунд I – король Польщі та Пруссії”), з іншого – герб Пруссії (одноголовий орел з мечем, піднятим над головою) та круговий напис: “*GROSS*COMV*TERR. PRVSS.1530” (“Гріш – монета Торуні для Пруссії. 1530” (див. дод. Б)).

Великою різноманітністю зображень характеризуються срібні монети XVI – середини XVII ст. Священної Римської імперії та Бранденбурзько-Пруссського курфюршества. Так, на срібному гроші 1598 р. часу правління імператора Священної Римської імперії ерцгерцога Рудольфа II (1576–1612) на аверсі зображений державний герб Австрії, зверху якого розміщено 7 стріл, на реверсі в центрі розміщено державу з хрестом, в центрі якої – цифра “24” (що позначала 1/24 фракцію талера), по боках держави – цифра “98” (останні дві цифри року карбування), по колу – ім’я короля “RVDOLF” та його титули (див. дод. Б).

На грошені князівства Померанії-Берт 1617 р. на аверсі монети у великому колі зображено грифона, повернутого вліво, з піднятим у кігтях мечем та вказано ім’я князя Філіпа II (1606–1618) “FILIPPVS II”. На реверсі викарбувано зображення держави з цифрою “24” і дата карбування – “1617” (див. дод. Б).

Великою різноманітністю художнього оформлення характеризуються великі срібні талери Священної Римської імперії XVI – поч. XVII ст.

На саксонському талері часу правління курфюрста Августа (1565–1599) на аверсі викарбуваний герб Саксонії, в центрі якого розміщено два схрещені між собою мечі, на реверсі – в центрі зображений портрет курфюрста, який у правій руці вертикально тримає меч. Навколо портрета круговий напис “AVGVSTVS. D. G. DVX. SAXONIE. SA. ROMA. IM.” (“Август, Богом даний правитель Саксонії. Священна Римська імперія”) (див. дод. Б).

¹² Бакалець О. А. Скарби Поділля XIV–XVII ст. Документи і матеріали... – № 263.

¹³ Там само. – № 96.

¹⁴ Там само. – № 155.

¹⁵ Там само. – № 161.

¹⁶ Там само. – № 204.

¹⁷ Там само. – № 254.

¹⁸ Там само. – № 203.

¹⁹ Там само. – № 256.

²⁰ Там само. – № 276.

²¹ Там само. – № 230.

²² Там само. – № 193.

Одним із перших талерів Європи першої половини XVI ст. є імперський талер Тіролю часу правління імператора Фердинанда I (1522–1564) без дати. На аверсі монети в центрі зображений гербовий щит Австрії, зверху увінчаний масивною короною та круговою легендою “DVX+BVRGVNDIA. COMES+TIROLIS+” (в перекладі “Князь Бургундії, граф Тіролю”). На реверсі розміщений портрет Фердинанда I по пояс в обладунках, що в правій руці тримає скіпетр, а в лівій – меча. Навколо розміщена кругова легенда “FERDINANDVS. D: G. ARCHI. D VX. AVSTRIA” (в перекладі “Фердинанд. Богом даний, великий князь Австрії”)²³ (див. дод. Б).

У 2010 р. в Шаргородському р-ні Вінницької області виявлено талер Священної Римської імперії, карбований у землі Саксонія часу правління короля Християна (1586–1623) датований 1587 р. На аверсі монети зображений масивний герб Саксонії, на реверсі – портрет правителя із державою в лівій руці та великим мечем – у правій. По боках розміщена дата карбування – “1587” та кругова легенда: “CHRISTIAN. D: G. DVX. SAXO. SA. ROMA. IMP.” (в перекладі “Християн, Богом даний князь Саксонії Священної Римської імперії”).

Священна Римська імперія, зокрема цісарство Німецьке представлене у нашій топографії талером 1591 р. імператора Рудольфа II (1576–1612), виявленим у 1999 р. в Оратівському районі Вінницької області. На аверсі монети, в центрі відкарбований двоголовий орел, корона, в лівій кінцівці птаха розміщений скіпетр, у правій – меч. На реверсі зображений портрет короля імператора Рудольфа II та кругова легенда “RVDOL II D G RO IM S AV G H B R”²⁴ (див. дод. Б): Rudolf II Dei Gratia Romanorum Imperor Semper Augustus Germaniae Hungariae Bohemiae Rex, в перекладі “Рудольф II Богом даний Римський імператор, завжди високоповажний Германський, Угорський та Богемський король”.

Бранденбурзько-Пруська держава представлена талером 1619 р. маркграфа Іоахіма Ернста з Чапаївського скарбу 1958 р. Бершадського р-ну Вінницької обл., який зберігається у фондах Вінницького обласного краєзнавчого музею. На реверсі зображено яйцеподібне коло із 7-ма пруськими орлами та левом внизу герба. Навколо групи розміщена кругова легенда²⁵. “STE POM CAS VAN CR IAG DVX BVRG IN NVR PR RV”, в перекладі “Sanctus”.

На аверсі талера зображений у профіль маркграф Іоахім Ернст у металевому панцирі, у правій руці тримає посох, а в лівій – рукоятку меча. Зверху над його головою розміщена держава з хрестом, унизу – дата “1619”, щит із зображенням крокуючого лева – герба Бранденбургу та кругова легенда “IOACHIMVS. ERNESTVS. D. G. MARCHIO. BRAND. PRVSSIE” в перекладі “Іоахім Ернст Богом даний маркграф Бранденбургу-Пруссії” (див. дод. Д).

Поширеним на Поділлі був талер Саксонії Іоана Георга (1624–1635). У центрі герба Саксонії розміщено картуш із двома перехрещеними мечами та круговий напис “SA. ROM. IMP. ARCHIM ET ELECT” в перекладі “Священної Римської імперії імператор, великий полководець і обранець”, знак мінцмейстера і дата “1626”. На реверсі талера на все поле монети розміщений портрет Іоана Георга, повернутий вправо. Правитель одягнений у залізні обладунки, рукавиці, у правій руці він вертикально тримає меч із великою змієподібною перетинкою, у лівій – шолом (див. дод. Б). Кругова легенда: “IOHAN GEORG D G DVX SAX IVL(iaci) CLIV(iae) ET MONTI(um)”, в перекладі “Іоган Георг, Богом даний, князь Саксонії, Клеве та Монфурту”.

На іншому талерові Священної Римської імперії 1622 р., виявленому у 2014 р. в с. Рудка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл., зображений король Фредерік верхи на коні. Під ногами коня викарбований дракон із крилами. Правитель замахнувся на дракона залізним мечем. Зліва від голови Фредеріка розміщена держава²⁶ (див. дод. Б).

²³ Бакалець О. А. Скарби Поділля XIV–XVII ст. Документи і матеріали... – № 229.

²⁴ Бакалець О. А. Зображення холодної зброї на європейських монетах XIV – середини XVII ст. із скарбів Поділля... – С. 31.

²⁵ Бакалець О. А. Монетно-речові скарби XVI – першої половини XVII ст. із с. Рудка Дунаєвського р-ну Хмельницької області... – С. 132–138.

²⁶ Авторський опис Пінкасеви́ча О. В., Бакальця О. А. – Дунаївці, 2016. – 1 с.

У цьому ж скарбі містився оригінальний талер 1625 р. Моравії короля Фердинанда II (1619–1637). На аверсі монети розміщений двоголовий орел Священної Римської імперії, в центрі якого зображено щит з левом. На реверсі в центрі поля монети виکارбуваний правитель у повний зріст. У правій руці він тримає скіпетр, у лівій – державу, на поясі зліва висить у піхвах шпага (див. дод. Б).

Найбільш повно усю різноманітність монет на європейському і подільському грошовому ринку можна простежити, проаналізувавши Аркадіївський скарб, виявлений учнями Аркадіївської середньої школи Хмельницького р-ну Хмельницької обл. Скарбовий комплекс був знайдений за 15 км від смт. Меджибіж у 1970 р. під час польових робіт між селами Аркадіївці та Редвенці. Збережена частина скарбу нараховує 915 західноєвропейських монет, карбованих на території 30 держав, міст та абатств.

Із майже 1000 грошових одиниць – 834 монети виявлені учителем Редвенецької восьмирічної школи О. В. Ткаченком і передані ним до Меджибізького музею-фортеці. Під час подальших розкопок на місці знахідки, О. М. Приходнюк зібрав у місцевих жителів ще 31 срібну монету. Більшість монет Аркадіївського скарбу (624 одиниці) сьогодні зберігається у фондах Державного історико-культурного заповідника “Меджибіж”, 291 монета – в ІА НАН України.

Монети скарбу датуються 1492–1623 рр. Найстарішими є монети польського короля Казимира IV Ягеллона (1447–1492) – коронний півгріш та сильно стерті соліди, карбовані в Гданську, 2 срібні гроші Тевтонського ордену гросмейстера Йоганна фон Тіфена (1489–1498). Наймолодшою монетою є півторак (1,5 гроші) Сигізмунда III Вази (1587–1632) 1623 р. Аналіз монет свідчить про те, що основну частину знахідки становлять монети XVI ст. Це литовські півгроші Олександра Ягеллона (1501–1506), Сигізмунда I Старого (1506–1548) і Сигізмунда II Августа (1548–1572), які разом нараховують 381 одиницю.

Польські соліди кінця XVI ст., представлені карбуванням Стефана Баторія (1576–1586), виявлені всього в 3 екземплярах, а Сигізмунда III – в 7.

30 польських грошів і півгрошів відкарбовані за правління Сигізмунда III Вази.

Другими за кількістю в скарбі представлені угорські денарії (338 од.) (1/10 гроша) Фердинанда I (1526–1564), Максиміліана II (1564–1576) та Рудольфа II (1576–1612). Всього зафіксовано 338 монет, що свідчить про значні торгівельні зв'язки подільських купців з королівством Угорщина.

У скарбі також зафіксовано 24 монети німецьких держав, міст і абатств XVI ст.: Сілезія, м. Свидниця: Людовік II (1516–1526), півгроші 1520 р. (2), 1521 р. (1), 1525 р. (1), 1526 р. (3), із стертими датами (3); Бранденбург, маркграфство: Іоакім II (1535–1571), крейцер 1552 р.; Брауншвейг, місто, марієнгріш 1550 р.; Брауншвейг-Каленберг, герцогство, Еріх II (1540–1584), марієнгріш 1550 р.; Бреслау, єпископство, Іоганн (1506–1520), гріш 1508 р.; Вормс, єпископство, Георг (1580–1595), 1/2 батцена 1588 р.; Гамельн, місто: марієнгріш 1546 р., гріш 1573 р.; Голштейн-Готторп, герцогство, Іоганн Адольф (1590–1616), гріш 1602 р.; Гослар, місто, марієнгріш 1553 р.; Кельн, місто, альбус 1584 р. (1), 1595 р. (1); Корбах, місто, марієнгріш без дати; Кореей, абатство, марієнгріш 1544–1554 рр.; Каспар (1547–1555), марієнгріш 1549 р. (1); Лійніц-Бриг, герцогство, Фрідріх II (1495–1547): гроші 1543 р. (1), 1545 р. (1), б. д. (1); Нейсе, місто, 6 гелерів, рік стертий – 1; Оснабрюк, єпископство, Єріх II (1508–1532), 1/4 шилінга б. д.; Пфальц-Вельдені, графство, Георг Іоганн (1544–1592), 1/2 батцена 1577 (1); Сольмс-Ліх, графство, Ернст, Еберхард і Герман Адольф (1562–1590), 1/2 батцена б. д. (1); Страсбург, єпископство, Іоганн (1569–1592), 1/2 батцена 1575 р. (1); Тіроль, графство, Фердинанд (1521–1564), 1/2 батцена б. д. (1); Шпеєр, єпископство, Марквард (1560–1581), 1/2 батцена 1575 (1); Юліх-Клеве-Берг, герцогство, Вільгельм (1539–1592), штюбер 1577 р. (1) (див. дод. А № 1).

Окрім найпоширеніших і широко відомих населенню номіналів (гульденів, талерів, ортів, грошів, крейцерів) у скарбі є й такі німецькі монети як марієнгроші, альбуси, батцени, шилінги.

Альбус – високопробна срібна монета, поширена у кін. XIV – XVII ст. в німецьких землях Гессені, Палатинаті, Верхньому та Нижньому Рейні. 1 альбус = 12 гелерам = 24 пфенінгам. Його вага становила спочатку 3,9 г (3,4 г чистого срібла). У 1444 р. 24 альбуси = 1 золотому гульдену. У 1579 р. талер м. Кельна = 60 А, у 1604 р. = 74 А. У польських та українських землях ця монета також була відома як “білий пенязь”²⁷.

Батцен – срібна монета, яка карбувалася в графстві Пфальц-Вельдені за Георгія Іоганна (1544–1592), графстві Сольмс-Ліх за правління Ернста, Еберхарда і Германа Адольфа (1562–1590), у єпископстві Страсбург за правління Іоганна (1569–1592), у графстві Тіроль за Фердинанда I (1521–1564), у єпископстві Шпеер за правління Маркварда (1560–1581), у Сілезії, Пруссії та Швейцарії в кін. XV – XVI ст. Батцен = 4 крейцерам. У грошовому обігу перебували 1, 1/2, 1/4 батцена, які відповідали 16, 8 і 4 пфенінгам. Батцени трапляються в деяких скарбах Західного Поділля XVI ст.²⁸.

Марієнгріш (з нім. “гріш Марії”) – низькопробна нижньосаксонська монета, вперше викарбувана в м. Глосар у 1503 р., яка трапляється в складі подільських скарбів з середини XVI ст. Пізніше набула поширення в Брауншвейгу (з 1514 р.), Гільдесгеймі (з 1528 р.), м. Гамельні (з 1546 р.), м. Корбаху, м. Ганновері (б. д.), абатстві Кореей (1544–1554), абатстві Каспар (1547–1555). Вага марієнгроша на поч. XVI ст. становила 2,75 г (1,375 г чистого срібла), з 1528 р. – 2,88 г (1,062 г чистого срібла), а з другої пол. XVI ст. – 1/36 талера. Марієнгріш трапляється в складі подільських скарбів переважно середини XVI ст.

Шилінг (нім. Schilling) – у VI–VIII ст. золота монета Візантії і варварських держав, з кін. XIV ст. – срібна і білонна монета Пруссії, Франконії, Швабії, Тевтонського ордену в Пруссії, яка з’явилася в 1380 р. за магістра Ордену Вінріха фон Кніпроде (1351–1382). Маса шилінга (який дорівнював 12 пфенінгам) дорівнювала 1,67 г (1,39 г чистого срібла). За магістра Іоганна фон Тіфена (1489–1497) вага шилінга зменшилася до 1,32 г (0,24 г чистого срібла). У 1490 р. він запровадив нову монету у 3 шилінги – гріш. За правління у Польщі короля Казимира IV (1447–1492) до Польщі було приєднано Пруссію. З 1454 р. на Торунському монетному дворі розпочалося карбування шилінгів вагою 1,7 г 600-ї проби. З 1432 р. в німецьких містах Шамбург, Любек, Вісмар, Людебург почали карбувати шилінги вагою 2,5 г (1,5 г чистого срібла). Шилінг дорівнював 1 рейнському гульдену. У XVII ст. в німецьких землях карбування шилінгів було припинено, тоді як у Англії і Австрії вони набули поширення. Шилінг німецьких земель і Тевтонського ордену в Пруссії трапляється також у подільських скарбах XV–XVII ст.²⁹

Таким чином, розглянувши кількісний та якісний склад німецьких монет XVI – середини XVII ст., виявлених у подільських скарбах, ми можемо зробити такі висновки.

По-перше, із 20 держав Європи, монети яких перебували в грошовому обігу Поділля, більшість монет у скарбах XVI–XVII ст. належать карбуванню Польського королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

По-друге, на другому місці за кількістю та різноманітністю срібних і білонних монет стоять Священна Римська імперія, Тевтонський орден у Пруссії, Пруссія та Бранденбурзько-Прусска держава.

По-третє, наявність у складі подільських скарбів монет від найдрібнішого обола до великого срібного рейхсталера, карбованих у понад 60 німецьких земель, графств, маркграфств, князівств, абатств, архієпископств та вільних міст, свідчить про активні торговельні зв’язки подільського регіону з цими державними утвореннями.

По-четверте, у першій половині XVII ст. кількість відкладених скарбів зростає втричі і в дослідженні зафіксовано та узагальнено 166 скарбових комплексів. У цей час розширюється

²⁷ Шуст Р. Нумізматика. Довідник / Р. Шуст, В. Зварич. – Тернопіль; Львів: ДКВ “Тернопіль”, Львівський ДУ, 1998. – С. 13.

²⁸ Там само. – С. 22.

²⁹ Там само. – С. 413.

різноманітність подільського грошового ринку, але в основному це відбувається за рахунок низькопробних білонних монет середніх та дрібних номіналів (шостаки, трояки, драйпелькерів, крейцерів, шилінгів, грошів, солідів, оболів) різних європейських держав.

По-п'яте, переважна частина змішаних європейських скарбів на Поділлі досліджуваного періоду знайдена у сільській місцевості, що свідчить про розвиток товарно-грошових відносин в XVI – першій половині XVII ст. як у місті, так і в сільській місцевості.

По-шосте, аналіз подільських скарбів, вагома частка німецьких монет у їхньому складі переконливо доводять значну роль у грошовому обігу Поділля в XVI – першій половині XVII ст. великих, середніх та дрібних німецьких срібних та білонних монет.

ДОДАТКИ

Додаток А. Скарби монет Поділля XVI – першої половини XVII ст.

№ 1 (263). с. Аркадіївці, Хмельницького р-ну, Хмельницької обл. Виявлений за 15 км від смт Меджибіж у 1970 р. під час польових робіт між селами Аркадіївці і Редвенці. Збережена частина скарбу нараховує **915** західноєвропейських монет 30 держав, міст і абатств.

Велике князівство Литовське: Олександр (1501–1506): пігроші (180); Сигізмунд I (1506–1548): півгроші 1509 (2), 1510 (4), 1511 (6), 1513 (13), 1514 (5), 1515 (7), 1516 (1), 1517 (2), 1518 (2), 1519 (4), 1520 (3), 1521 (6), 1523 (1), 1524 (1), 1526 (1), із стертими датами (33); Сигізмунд Август (1545–1572): півгроші 1546 (1), 1547 (7), 1548 (2), 1549 (1), 1550 (7), 1551 (1), 1555 (1), 1556 (4), 1557 (8), 1558 (8), 1559 (16), 1560 (14), 1561 (12), 1562 (8), 1563 (9), 1564 (6), 1565 (14); Стефан Баторій (1576–1586): соліди 1581 (1), 1583 (1), 1584 (1).

Польща: Казимир (1447–1492): півгроші (2); Ян Ольбрахт (1492–1501): півгроші (8); Александр: півгроші (10); Сигізмунд I (1506–1548): півгроші 1507 (6), 1508 (3), 1509 (5), 1511 (1), із стертими датами (4); гроші 1527 (1), 1529 (1), 1548 (1); Стефан Баторій: соліди 1582 (1), 1583 (1), 1584 (1), 1585 (1), 1586 (2); Сигізмунд III (1587–1632): соліди 1590 (1), 1592 (4), 1593 (1), 1599 (1), 1616 (1), півторак 1623 (1).

Пруссія (під владою Польщі): Сигізмунд I: солід (1), гріш 1531 (1).

Пруссія (герцогство, лен Польщі): Альберт II (1525–1569): соліди 1530 (1), 1531 (1), 1553 (1), із стертими датами (2), гроші 1542 (1), 1545 (1).

Гданськ: Казимир: соліди (2); Сигізмунд I: соліди 1530 (1), 1540 (1).

Ельблонг: Сигізмунд I: соліди 1532 (2).

Рига: Стефан Баторій: соліди 1582 (5), 1586 (1); Сигізмунд III: соліди 1588 (2), 1591 (2), 1594 (1), 1595 (4), 1596 (10), 1597 (5), 1598 (7), 1599 (4), 1600 (12), 1601 (7), 1602 (4), 1603 (9), 1604 (2), 1605 (5), із стертими датами (9), підробки солідів з нечіткими написами (2).

Сілезія, м. Свидниця: Людовік II (1516–1526): півгроші 1520 (2), 1521 (1), 1525 (1), 1526 (3), із стертими датами (3).

Тевтонський орден: Іоганн (1489–1498): гріш (1), із стертим іменем гросмейстера (1).

Угорщина: Фердинанд (1526–1564): денарії 1528 (1), 1529 (1), 1532 (2), 1535 (2), 1536 (1), 1537 (1), 1538 (1), 1539 (2), 1540 (6), 1541 (2), 1542 (1), 1543 (9), 1544 (4), 1545 (3), 1546 (3), 1547 (2), 1548 (1), 1549 (10), 1550 (4), 1551 (4), 1552 (6), 1553 (1), 1554 (5), 1555 (7), 1556 (5), 1557 (10), 1558 (3), 1559 (3), 1560 (3), 1561 (3), 1562 (2), 1563 (2), 1564 (4), 1565 (3), із стертими датами (8); Максиміліан II (1564–1576): денарії 1565 (1), 1566 (1), 1567 (3), 1568 (1), 1569 (2), 1570 (8), 1571 (9), 1572 (6), 1574 (3), 1575 (6), 1576 (8), 1577 (7), 1578 (10), із стертою датою (1); Рудольф II (1576–1612): денарії 1579 (5), 1580 (11), 1581 (10), 1582 (1), 1583 (7), 1584 (9), 1585 (13), 1586 (7), 1587 (4), 1588 (2), 1589 (7), 1590 (3), 1591 (10), 1592 (3), 1593 (6), 1594 (3), 1595 (2), 1596 (6), 1597 (1), 1599 (4), 1601 (5), 1602 (7), 1603 (6), 1604 (3), 1605 (1), 1606 (1), 1607 (3), із стертими датами (6).

- Бранденбург**, маркграфство: Іоакім II (1535–1571): крейцер 1552.
Брауншвейг, місто: марієнгріш 1550.
Брауншвейг-Каленберг, герцогство: Еріх II (1540–1584): марієнгріш 1550.
Бреслау, єпископство: Іоганн (1506–1520): гріш 1508.
Вормс, єпископство: Георг (1580–1595): 1/2 батцена 1588.
Гамельн, місто: марієнгріш 1546, гріш 1573.
Голштейн-Готторп, герцогство: Іоганн Адольф (1590–1616): гріш 1602.
Гослар, місто: марієнгріш 1553.
Кельн, місто: Альбус: 1584 (1), 1595 (1).
Корбах, місто: марієнгріш, б. д.
Корей, абатство: марієнгріш 1544–1554, Каспар (1547–1555): марієнгріш 1549 (1).
Лійніц-Бриг, герцогство: Фрідріх II (1495–1547): гріш 1543 (1), 1545(1), б. д. (1).
Нейсе, місто: 6 гелерів, рік стертий – 1.
Оснабрюк, єпископство: Еріх II (1508–1532): 1/4 шилінга б. д.
Пфальц-Вельдені, графство: Георг Іоганн (1544–1592): 1/2 батцена 1577 (1).
Сольмс-Ліх, графство: Ернст, Еберхард і Герман Адольф (1562–1590): 1/2 батцена.
Страсбург, єпископство: Іоганн (1569–1592): 1/2 батцена 1575 (1).
Тіроль, графство: Фердинанд (1521–1564): 1/2 батцена б. д.
Шпеєр, єпископство: Марквард (1560–1581): 1/2 батцена 1575 (1).
Юліх-Клеве-Берг, герцогство: Вільгельм (1539–1592): штюбер 1577 (1).

Монети скарбу датуються **1447–1623 рр.** Найстарішими монетами скарбу є монети польського короля Казимира (1447–1492), коронний півгріш та сильно стерті соліди, відкарбовані в Гданську, і 2 срібні гроші Тевтонського ордену гросмейстера Іоганна (1489–1498). Наймолодшою монетою скарбу є півторац Сигізмунда III **1623 р.**

Джерела: *Горішний П. А.* Клад монет начала XVII в. из с. Аркадиевцы Хмельницкой области / П. А. Горішний, М. Й. Ягодзинський // Нумизматика и сфрагистика. – 1967. – № 5. – С. 99–102; Ягодзинський Михайло Йосипович (1923–2008): історик, археолог, музейник / упоряд. А. М. Трембіцький; передм. О. Г. Погорільця. – Хмельницький, 2011. – С. 19–22; *Бакалець О. А.* Скарби монет XV–XVIII ст. із Меджибожа та його окраїн / О. А. Бакалець, О. І. Курок // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики: зб. наук. пр. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2013. – Число 22–23. – С. 471–488.

№ 2 (96). с. Івча, Літинського р-ну Вінницької обл. У **1976 р.** під час земляних робіт на глибині 2,7 м виявлено скарб з **2447** срібних європейських монет **кін. XIV – першої третини XVI ст.** Комплекс представляють монети Польщі, Пруссії під владою Польщі, Священної Римської імперії, Великого князівства Литовського.

Польща: Владислав II Ягайло (1386–1434): півгроші (6); Казимир Великий Ягеллончик (1447–1492): півгроші б. д. (55); Ян Ольбрахт (1492–1501): півгроші б. д. (189), Олександр Ягеллончик (1501–1506): півгроші стерті (143); Сигізмунд I Ягеллончик (1506–1548): гроші 1527 (7), 1528 (5), 1529 (7); гроші князівства Глаговського: 1506 (2), 1535 (4), 1536 (2), б. д. (2), півгроші 1507 (25), 1508 (32), 1509 (141), 1510 (136), 1511 (92), 1512 (106), 1513 (94), 1514 (70), 1515 (28), 1516–1528 (252), солід 1529 (1).

Велике князівство Литовське: Сигізмунд I (1506–1548): гріш 1535 (4), 1536 (2).

Пруссія під владою Польщі: Сигізмунд I Ягеллончик (1506–1548): гріш 1528–1530 (27), 1533 (14), 1534 (19), 1535 (3), гроші, карбовані в Данцигу, 1530 (1), 1531 (19), 1532 (18), 1533 (7), 1534–1535 (7), 1535 (6); 1538 (1), 1539 (1), гроші стерті (3); солід 1529 (1).

Пруссія, лен Польщі: Альберт II (1525–1568): гроші 1532 (12), 1533 (10), 1534 (13), 1535 (4), 1537 (4), 1538 (2), 1539 (10).

Священна Римська імперія: Людовік II: півгріш 1526 (1).

Найдавніші монети скарбу – півгроші Владислава II Ягайла (1386–1434), наймолодші – гріш Данцига 1539 р. Сигізмунда I Ягеллончика (1506–1548) та гріш 1539 р. Пруссії Альберта II (1525–1568).

Джерела: Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею. – КВ–20237. Н–7802; *Бакалець О. А.* Івчинський скарб 1976 р. срібних європейських монет кінця XIV – першої третини XVI ст. із фондів Вінницького обласного краєзнавчого музею / О. А. Бакалець // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики: зб. наук. пр. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2015. – Ч. 26–27. – С. 339–347.

№ 3 (155). с. Володовці (Володіївці), Барського р-ну Вінницької обл. (у минулому – Могилівський пов. Подільської губ.). У 1851 р. знайдено 974 монети: срібні монети маркгр. Бранденбурзького, герц. Мюнстельберг, герц. Юліх і Клеве, граф. Мансвельд, епис. Бріксель, Верденського, абатств Карбай і Кведлінбург, Угорського князівства Семиградського, міст Геттінгена, Гамбурга, Ганновера, Кельна, Оліва, князівств Рейхтейну, Штитиня-Померанського, Швейцарського кантону Цуга, граф. Шаумбург і княз. Ліпе.

Найдавніша монета скарбу – 1555 р., наймолодша – 1620 р.

Джерела: *Сіцинський Ю. Й.* Археографічна карта Подільської губернії / Ю. Й. Сіцинський; упоряд. О. Л. Баженов. – Кам'янець-Подільський, ОНОМ, 2004. – С. 84; *Бакалець О. А.* Актуальні проблеми української нумізматики, генеалогії та історичного краєзнавства (за письмовими та скарбовими джерелами) / О. А. Бакалець. – Львів: Магнолія, 2015. – С. 23.

№ 4 (204). с. Уладівка, Хмільницького р-ну Вінницької обл. У 1956 р. знайдено скарб із 207 срібних монет XIV – поч. XVII ст., зокрема 5 талерів німецьких герцогств Брауншвейгу, Мансфельду, Тіролю, Ельзасу, 2 патагони Іспанських Нідерландів та 1 талер Трансильванії. Вага талерів становить від 28,3 до 29,3 г, проба срібла – 916 та 925.

Найбільше в комплексі зафіксовано трояків – 71, переважно Речі Посполитої литовського карбування, 54 гроші: Чехії (2), Польщі (7), Великого князівства Литовського (17), Речі Посполитої (14), Пруссії (6), Священної Римської імперії (8).

На 3-му місці – півтораки та драйпелькери (38) Речі Посполитої, Священної Римської імперії та Пруссії; на 4-му місці – 10 монет Великого князівства Литовського 1566–1568 рр. номіналом в 4 гроші; на 5-му – 7 західноєвропейських талерів; на 6-му – 4 півгроші Сигізмунда I (1506–1548) та Сигізмунда II Августа (1548–1572). У скарбі наявний 1 орт 1540 р. Карла V (1519–1555), 2 шостаки 1585 р. Стефана Баторія (1576–1586) та 1 шостак 1619 р. Сигізмунда III (1587–1632).

Чехія: Вацлав II (1278 – 1305): празький гріш (2).

Польща: Сигізмунд I (1506–1548): гріш 1527 (1), 1528 (3), 1529 (1), 1547 (1), 1548 (1).

Велике князівство Литовське: Сигізмунд I (1506–1548): гріш 1526 (4), 1535 (4), 1536 (1), 1545 (1), 154(?) (1), гріш м. Гданська 1532 (1), 1533 (1), гріш м. Ельблонга 1534 (1), півгріш 1516 (2); Сигізмунд II Август (1548–1572): 4 гроші 1566 (4), 1568 (6), трояки 1562 (3), 1563 (8), 1564 (2), 1565 (1), гріш 1546 (3), півгроші 1561 (1), 1562 (1).

Річ Посполита: Стефан Баторій (1576–1586), 6 грошів 1585 (2); трояки 1580 (1), 1584 (2), 1585 (1), трояк литовського карбування 1585 (1), трояки м. Риги 1583 (1), 1585 (2), гріш м. Риги 1581 (1); Сигізмунд III (1587–1632): 6 грошів 1619 (1); 3 гроші 1588 (1), 1589 (3), 1590 (1), 1591 (4), 1593 (11), 1595 (9), 1596 (1), 1597 (8), 1599 (2), 159(?) (2), 3 гроші литовські 1588 (1), 1590 (1), 1596 (1), 3 гроші м. Риги 1586 (6), 1592–1597 (2), 1599 (1), 1,5 гроша 1622 (7), 1624 (16), 1625 (9), 1627 (1), гріш 1623 (1), гріш литовського карбування 1626 (1).

Пруссія під владою Польщі: Сигізмунд I (1506–1548): гріш 1531 (3).

Пруссія, лен Польщі: Альберт II (1525–1568): гріш 1534 (1), 1542 (1), 1547 (1); Георг Вільгельм (1619–1640): драйпелькер 1624 (2).

Іспанські Нідерланди: Філіп II (1556–1598): талер, Гельдерн 1567 (1).

Священна Римська імперія:

Богемія: Фердинанд I (1526–1564): гріш (12).

Брауншвейг: Вольфганг (1551–1595), Філіп II (1551–1596): талер 1573 (1), 1578 (1); марієн-гріш 1550 (1).

Євер, Вангерланд: Марія (1536–1575): марієнгріш (1).

м. Магдебург: драйпелькер 1574 (1).

Майсен: гріш XV ст. (1).

Мансфельд: Петер Ернст (1532–1609), Йоган Альбрехт (1531–1586), Йоган Гоер (1532–1585): рейхсталер 1582 (1); Гюнтер IV (1484–1526), Гоер III (1484–1540), Ернст II (1484–1531): гріш 1514 (1), 1516 (1), 15(?) (1).

Мінден: Герман (1566–1582): драйпелькер 1578 (1).

Нордгайм: марієнгріш 1550 (1), 15(?) (1).

Овернгайм: марієнгріш 1543 (1).

Сілезія, Лігніц і Бріг: Фрідріх II (1488–1547): гріш 1542 (1).

Тіроль: Фердинанд I (1522–1564): талер (1).

Ельзас: Фердинанд I (1522–1564): талер (1); Карл V (1519–1555) (імперське карбування): орт 1540 (1).

Штольберг: Вольфганг Георг (1612–1631): 1,5 гроша 1615 (1).

Трансильванія: Сигізмунд Баторій (1585–1602): талер 1553 (1).

Не визначені, гроші стерті – 2.

Джерела: Фонди НМІУ. – Н 10000–10206; *Стрижакова Н.* Таляри Західної Європи в українських скарбах / Н. Стрижакова. – К., 2000. – С. 324–326.

№ 5 (161). с. Сеферівка, Барського р-ну Вінницької обл. У серпні **2015 р.** на городі місцевий житель викопав глиняний глечик зі скарбом срібних західноєвропейських монет **першої третини XVII ст.** Комплекс нараховував близько **1300** срібних та білонних монет Речі Посполитої, Іспанських Нідерландів, Голландської Республіки, Прибалтійських володінь Швеції, Священної Римської імперії, Пруссії. У скарбі наявні номінали: талери – 3, півталери – 1, орти м. Гданська – 6, 1/4 талера – 1, шостаки коронні – 40, трояки коронні – 100, півтораки – 300, драйпелькери – 350, гроші – 499.

Річ Посполита: Сигізмунд III Ваза (1587–1632): орти м. Гданська 1611 (1), 1612 (1), 1613 (1), 1615 (1), 1618 (1), 1626 (1), шостаки коронні 1620–1627 (40), трояки коронні 1611–1627 (100), півтораки коронні 1620–1627 (290), 1632 (10), гріш коронний 1618–1627 (55), гріш м. Гданська 1624 (12), 1625 (15), 1626 (6), 1627 (8).

Іспанські Нідерланди: Альберт та Ізабелла б. д. (карбування після 1614 р.): патагон (1).

Голландська Республіка: м. Цволле: левендальдер 1635 (1), 1640 (1), півталер левковий 1635 (1).

Прибалтійські володіння Швеції: Густав Адольф (1621–1632): драйпелькери 1620–1633 (10), 1634–1635 (5; сучасна підробка), гроші 1617–1632 карбування Риги (12); Христин Август (1632–1654): гроші 1632–1635 (6).

Священна Римська імперія, Саксонія: курфюрст Август: 1/4 талера 1552 (1); архієпископство Зальцбург, талер 1624 (1).

Швейцарія: кантон Цуга: талер 1622 (1).

Померанія: гріш 1622 (5).

Пруссія: Георг Вільгельм (1619–1640): гріш 1622–1626 (15).

Найстаріша монета Сеферівського скарбу – 1/4 талера **1552 р.** Августа, наймолодша – левковий талер **1640 р.** Голландської Республіки. Стан збереження монет добрий. Період накопичення скарбу становить 88 років.

Джерела: Авторський опис Бакальця О., Герасимчука І. – 2 с.

№ 6 (203). с. Чапаївка, Бершадського р-ну Вінницької обл. У 1958 р. виявлено скарб срібних європейських монет **кін. XIV–сер. XVII** ст. Знахідку у 1977 р. передав до Вінницького обласного краєзнавчого музею Руть В. В. Скарбовий комплекс налічує **650** срібних та білонних монет 15 європейських держав: Чехії, Польського королівства, Великого князівства Литовського, Лівонського ордену, Речі Посполитої, Пруссії, Московського царства, Прибалтійських володінь Швеції, Іспанських Нідерландів, Голландської Республіки, Угорщини, Священної Римської імперії, Бранденбургу, Швейцарії, Шотландії.

Чехія: Вацлав II (1278–1310): гріш празький (1).

Польське королівство: Владислав II Ягелло (1386–1434): півгріш б. д. (4), денарій б. д. (3); Людовік II Ягеллончик: півгріш б. д. карбування м. Свидниця (1); Ян Ольбрахт (1492–1501): півгріш б. д. (2); Олександр Ягеллончик (1501–1506): півгріш б. д. (4); Сигізмунд I Старий (1506–1548): гріш 1528 (1), 1529 (1), 1539 м. Гданська (1), 1545 (1), півгріш 1508 (1), 1509 (3), 1510 (1); Сигізмунд II Август (1648–1672): півгріш 1548 (1), 1559 (2), 1564 (1).

Велике князівство Литовське: Олександр (1501–1506): півгроші (180); Сигізмунд I (1506–1548): півгроші 1509; Сигізмунд Август (1545–1572): півгроші; Стефан Баторій (1576–1586).

Лівонський орден: гріш б. д. карбування м. Риги кін. XIV – поч. XV ст. (1), півгріш (1), артг 1390 м. Ревеля (1).

Московське царство: Іван IV (1533–1583): срібна копійка-московка 1547 (1).

Річ Посполита: Сигізмунд II Август (1545–1572), Стефан Баторій (1576–1586), Сигізмунд II Ваза (1587–1632): орт коронний 1615 (1), 1621 (4), 1622 (1), 1623 (3), 1624 (1), шостак коронний із стертою датою (2), 1624 (4), 1625 (4), 1626 (3), 1627 (1), півторак коронний 1618 (1), 1620 (7), 1621 (15), 1622 (42), 1623 (57), 1624 (49), 1625 (28), 1626 (11), 1627 (4), із стертою датою (28), гріш м. Гданська 1623 (1), 1624 (10), 162(?) (7), гріш литовського карбування 1606 (1), 1626 (3), соліди 1589–1623 рр. карбування м. Риги (34).

Прибалтійські володіння Швеції:

Іспанські Нідерланди: Альберт та Ізабелла (1599–1621): 1/4 патагонка б. д. (1); Філіп IV (1621–1665): талер 1654 (1).

Голландська Республіка: Матвій I: талер б. д. (2), денарій 1614 (1); левендальдер 1619 (1), 1646 (1), 1648 (1).

Угорщина: Фердинанд I (1526–1564): денарій 1540 (1), 1559 (1); Рудольф II (1576–1612): денарій 1582 (1); Матвій I: денарій 1614 (1).

Швейцарія: талер 1620 (1), 1622 (1).

Бранденбург: Йоган Фердинанд: талер 1619 (1), 3 крейцери 1610 (1); Георг Вільгельм (1619–1640): орти 1621 (1), 1622 (1), 1624 (1), 1625 (2), драйпелькер 1622–1626 (29); солід 1638 (1).

Пруссія під владою королівства Польського: Альберт II (1525–1568): трояк 1536 (1), гріш 1538 (1), 1542 (2), 1546 (1); Сигізмунд I Старий (1506–1548): гріш 1529 (1), 1531 (1), 1534 (2), 1540 (1).

Пруссія: Георг Вільгельм (1619–1640): драйпелькер 1621 (1), 1625 (1), 1626 (1), солід 1631 (2), 1633 (1); Фрідріх Вільгельм (1640–1688): шилінг 1654 (2).

Шотландія, Шкосія: Карл I (1625–1649): подвійний пенні 1625–1649 (20).

Тешин: Єлизавета Лукреція (1625–1658): обол 1652 (1).

Священна Римська імперія: Сілезія, м. Свидниця: Людовік II (1516–1526): півгріш 1526 (1); **Саксонія,** Вольфанг Георг (1612–1631): талер 1625 (1); **Брауншвейг:** Генріх Юлій: талер 1607 (1), талер 1607 (1) (правитель невідомий); Фрідріх Ульріх (1618–1622): талер 1652 (2), 1/4 талера 1623 (1); **Вестфалія:** Антон Гюнтер (1587–1599): талер 15(?) (1);

Вестфалія: драйпелькер 1613 (1); Симеон IV: драйпелькер 1613 (1); Вольфанг II (1612–1631), Йоган I Молодший: драйпелькер 1589 (1); **Померанія:** Богіслав IV (1620–1637): драй-

пелькер 1619 (1), 1620 (2), 1625 (1), 1626 (1).

Джерела: *Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею* Н-5456; Н-5457; Н-5458-5459; Н-5460-5462; Н-5465-5466; Н-5467-5470; Н-5471-5473; Н-5474-5476; Н-5484-5486; Н-5496; Н-5497; Н-5501-5503; Н-5539; Н-5552; Н-5561; Н-5563-5564; Н-5582-5590; Н-5612; Н-5627; Н-5646; Н-5669; Н-5673; Н-5733-5735; Н-5806-5807; Н-6755-6758; Н-6772-6774; Н-6796-6799; Н-6806-6809; Н-6811-6812; Н-6827-7416; Н-7082-7116; Н-714-7148; Н-7149-7150; Н-7281; Н-7403-1; Н-7406-7408; Н-7418-7447; Н-7706; Н-7740; Н-7742-7764; Н-10710-10711.

№ 7 (230). с. Бондарівка, Немирівський р-н., 1903 р. (у минулому – Брацлавський пов. Подільської губ.). Виявлено скарб з **2608** монет вагою 7 фунтів 15 золотників.

Польща: Півгроші Владислава Ягелло, Казимира Ягеллончика, Яна Ольбрахта, Олександра Ягеллончика.

Велике князівство Литовське: Сигізмунд I Старий: гроші польські 1527-1529, 1545-1547, литовські 1535, 1536, пруські 1527-1535, гданські 1531, 1533, 1538-1537, ельблонзькі 1535, 1539, 1540, півгроші польські 1507, 1513, б. д., литовські 1509-1523, шеляги пруські 1529-1531, гданські 1530, 1531, 1538, 1539, ельблонзькі 1532, 1533, 1539; Сигізмунд II Август, гроші польські 1547, 1548, 1567, 1568, литовські 1546, литовські півгроші 1546, 1547-1552, 1555-1565, дво-денарії 1569, 1570.

Річ Посполита: Сигізмунд III: трояки коронні 1587, 1591-1595, 1596-1601, 1624, півтораки 1614-1616, 1622-1624, 1626, гроші коронні 1592, 1596, пруські 1588-1601, 1603, 1605-1607, 1609.

Рига: шеляги 1571, 1575.

Курляндія: шеляги 1600; шеляги Аленсбурга, б. д.

Прибалтійські володіння Швеції: Густав Адольф: півтораки 1630.

Тевтонський орден: шеляги Міхала Кученмейстра, Маркіна Трухлісенса, Тіефена.

Пруссія: шеляги 1529-1532, 1534, 1535, 1537, 1538, 1541-1545, 1547.

Чехія: гроші празькі Владислава II і Фердинанда б. д.

Молдавія: Стефан XV: срібна монета.

Гроші поморські: сілезькі, Бранденбургу, Саксонії, Палатунату, Брунсфіку, Нассаубора і інших міст та земель німецьких 1517-1616. Монети австрійські, швейцарські XVI ст.

Ермітаж набув 81 монету, решту передано власнику знахідки.

Джерело: *Kotlar M. Znaleziska monet z XIV-XVII w. na obszarze Ukrainskiej SRR. Materialy.* – Wrocław; Warszawa; Krakow; Gdansk, 1971. – № 532, s. 130.

№ 8 (254). с. Рудка I, Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. Восени 2014 р. в лісі поблизу села виявлено скарб срібних європейських монет **XVI – першої половини XVII ст.** Монетно-речовий комплекс нараховує **955** монет Польського королівства, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Данії, Голландської Республіки, Іспанських Нідерландів, Священної Римської імперії. За номіналами у скарбовому комплексі присутні 27 талерів, 10 флоринів, 16 ортів, 1 півталер, 1 марка, 900 півгрошів. У скарбі наявні також срібні прикраси: ланцюжок із срібних кілець, два жіночих персні, чоловічий із печаткою (із зображенням підкови), чотири кольти-підвіски.

Польське королівство: Олександр Ягеллончик (1501-1506): півгроші (10); Сигізмунд I Старий (1506-1548): півгроші (100); Сигізмунд II Август (1548-1576): півгроші (780).

Велике князівство Литовське: Сигізмунд II Август (1548-1576): півгроші литовські (10).

Річ Посполита: Сигізмунд III Ваза (1587-1632): талер 1630 (1), срібні орти м. Гданська (16), 1609 (1), 1612 (1), 1615 (2), 1616 (3), 1617 (2), 1618 (3), 1619 (1) (з перебитою датою), 1621 (3); Владислав IV (1632-1648): талер 1636 (1).

Священна Римська імперія: Фердинанд I (1522–1564): талер (2); Максиміліан (1568–1585): талер 1568 (1), рейхсталери 1620–1633 Фердинанда II (1619–1637): 1620 (1), 1621 (1), талер портретний 162(?) (2), вріст 1625 (2), з орлом 1622 (1), 1624 (1), 1633 (1); Рудольф II (1576–1612): талер 1595 портретний (1); талер 1624 (1), 1635 (1); Христиан (1586–1623): портретний талер 1623 (1); **Австрія:** Фердинанд I (1612–1650): талер б. д. (2); Леопольд Габсбург (1619–1632): талер 1620 (1); **Мансвельд:** Фридерик: талер із зображенням вершника на коні, який вбиває змія 1622 (1), талер Брауншвейга 1625 (1), 1638 (1), м. Гамбург, талер 1621 (1), 1630 (1), 1636 (1); флорини (7); **Ольденбург,** Антон Гюнтер (1587–1599): гульден (флорин) б. д. (1).

Іспанські Нідерланди: Філіп IV (1621–1665): патагон 1634 (1).

Голландська Республіка: 8 левендальдерів різних міст і провінцій 1614–1648 рр.: 1614 (1), 1616 (1), 1641 (3), 1646 (1), 1647 (1), 1648 (1); флорин м. Кампена 1597 (1), 1644 (1), 164(?), півталер 1616 (1).

Данія: Християн IV (1588–1648): марка 1616 (1). Найстаріша монета скарбу – півгрош Олександра Ягеллончика (1498–1501), наймолодші – левендальдер 1648 р. Голландської Республіки. Період накопичення скарбу становить 150 років.

Джерела: Авт. опис *Бакальця О., Пінкасевица О. – 3 с.; Бакалець О. А.* Монетно-речові скарби XVI – першої половини XVII ст. із с. Рудка Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл. / О. А. Бакалець // Наук. записки Вінницького ДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2016. – Вип. 24. – С. 132–138.

№ 9 (256). с. Юринці, Городоцького р-ну Хмельницької обл. У **2010 р.** на городі жителем села у глиняному глечикі виявлено скарб європейських монет **XV – поч. XVII ст.** Скарбовий комплекс нараховує **914** срібних монет. Стан збереження монет добрий, оскільки глечик був зверху герметично залитий воском. Під час земляних робіт розколовся. До держав-емітентів монет скарбу належать: Річ Посполита, Велике князівство Литовське, Священна Римська імперія, Швеція, Трансильванія та держава Тевтонського ордену в Пруссії.

У скарбі домінують соліди – 700 екз., з них 40 % литовського карбування, 60 % – польського від короля Стефана Баторія (1576–1586) до Сигізмунда III (1587–1632) включно. Їх маса становила 1,13–1,1 г (0,18 г чистого срібла), діаметр – 16 мм. На аверсі монети зображено королівську корону, герби Польщі (орел) та Литви (погоня) та коловий напис: “SOLIDVS.REG. POLO.1583.”. На реверсі – в центрі корона, а під нею велика латинська буква S і коловий напис “DL. STERNA: DG. REX. M”. У 1623 р. якість соліда погіршилася і маса знизилася до 0,67 г 125-ї проби срібла. У 1627 р. Сигізмунд III припинив випуск солідів, а на територію Польщі, Литви, України, Білорусії масово почали завозитися низькопробні соліди Пруссії та Прибалтійських володінь Швеції із діаметром 14–15 мм, переважно без вказаної дати карбування.

Комплекс містить 3 денарії Казимира Ягеллончика (1447–1492) торунського карбування, 2 денарії гданського карбування Казимира Ягеллончика, 2 денарії Сигізмунда I Старого (1506–1548). У скарбі також фіксується традиційні для поч. XVII ст. монети – 28 коронних грошів 1607–1614 рр. та 23 – 1623–1624 рр. Сигізмунда III, 8 грошів гданського карбування 1625–1626 рр. цього ж короля. У монетному комплексі наявні 110 півтораків 1620–1627 рр., 18 трояків 1618–1624 рр., 10 шостаків 1596, 1624–1627 рр. правління Сигізмунда III, 4 гроші литовського карбування 1608, 1611, 1612 рр. Сигізмунда III. Швеція представлена грошем 1574 р., Трансильванія – грошем 1612 р., м. Кельн – 2 екз. грошів (можливо альбусом – 8 гелерів) 1584 р., 1587 р. Гроші різних держав, представлених у скарбі, відповідають ваговим європейським стандартам того часу.

На особливу увагу заслуговують дві монети (шилінги) Тевтонського ордену в Пруссії з іменем магістра Пауля фон Русдорфа (1422–1441) із зображенням хреста і щита на аверсі та реверсі монети та альбус (8 гелерів) м. Кельна 1585 р. Монети скарбу датуються 1422–1627 рр. Період накопичення становить 205 років. Найстарішими монетами скарбу є два срібні гроші

(шилінги) держави Тевтонського ордену в Пруссії grosмейстера Пауля фон Русдорфа (1422–1441). Наймолодшою монетою є півтораки 1627 р. Сигізмунда III Вази (1587–1632 рр.). Скарб довготривалого накопичення.

Джерела: Авт. опис *Бакальця О.* – 4 с.; *Бакалець О. А.* Нові знахідки західноєвропейських монет другої половини XVII – поч. XVIII ст. з Городоцького району Хмельницької області / *О. А. Бакалець* // Зб. наук. пр. Всеук. наук.-краєзнавч. конф. “Деражнянина: минуле і сучасне” (21.03.2013). – Деражня, 2013. – С. 77–82; *Бакалець О. А.* Лисогірський та Юринецький монетні скарби як джерела вивчення грошового обігу Поділля в XIV – на початку XVII ст. / *О. А. Бакалець* // Вісник Черкаського нац. ун-ту: історичні науки та джерелознавство. – Черкаси, 2013. – Ч. 22. – С. 90–94.

№ 10 (276). с. Сатанівська Слобідка, Городоцького р-н, Хмельницької обл., 2007 р. (червень). Скарб з 500 срібних монет був виявлений поблизу старого дерева на пагорбі.

За державною приналежністю у скарбі переважають півтораки Речі Посполитої правління короля Сигізмунда III 1614–1619 рр. – 250 екз. (50 %), з них 20 – карбовані на Краківському монетному дворі, бл. 220 (45 %) грошів та драйпелькерів різних німецьких держав і земель Священної Римської імперії першої половини XVII ст.

У скарбі також наявні 1 гріш 1597 р., 1 півторак (Рига) 1616 р., 3 крейцери (8 екз.) та 3 гданських орти (1/4 талера) Сигізмунда III. Найбільшу цінність знахідки становлять 8 талерів – переважно ріксдаальдерів, зокрема, Західної Фризії 1620 р. (4 екз.), Бельгії 1620 р. (1 екз.), Утрехта 1620 р. (2 екз.) та 1 талер Гердера 1620 р. Найстарішою монетою скарбу є 2 німецьких крейцери 1593 р., наймолодшою – 3 крейцери 1621 р.

Джерела: Авт. опис *Кульчицького Б.*; *Бакалець О. А.* Актуальні проблеми української нумізматики, генеалогії та історичного краєзнавства / *О. А. Бакалець.* – Львів: Магнолія, 2015. – С. 97–98.

Додаток Б. Німецькі срібні монети XV – серед. XVII ст. з подільських скарбів

Фото 1. Священної Римська імперія, Сілезія, Людовік II, півгріш м. д. Свідниця 1526 р., с. Івча Літинського р-ну Вінницької обл., 1976 р.

Фото 2. Тевтонський орден в Пруссії, магістр Пауль фон Русдорф (1422–1441), шилінг б. д., с. Юринці Городоцький р-н Хмельницької обл., 2010 р.

Фото 3. Курфюршество Бранденбург-Пруссія під владою Польщі, Сигізмунд I Старий (1506–1548), гріш 1532 р., с. Івча Літинського р-ну Вінницької обл., 1976 р.

Фото 4. Курфюршество Бранденбург-Пруссія (вассал Польщі), Альбрехт Гогенцоллерн (1525–1568), гріш 1538 р. Вага 1,8 г, діаметр 23 мм, с. Слобода Сатанівська Городоцький р-н Хмельницької обл., 2007 р.

Фото 5. Графство Шаумбург, Рудольф II (1576–1612), грошен, або 1/24 талера 1598 р., с. Війтівці Липовецького р-ну Вінницької обл., 2010 р.

Фото 6. Священна Римська імперія, Померанія-Барт, Філіп II (1608–1618), грошен або 1/24 талера 1617 р., с. Слобода Сатанівська Городоцького р-ну Хмельницької обл., 2007 р.

Фото 7. Курфюршество Бранденбург-Пруссія, Георг Вільгельм (1619–1640), драйпелькер 1622 р. Вага 1,1 г, діам. 18 мм, с. Сеферівка Барського району Вінницької обл., 2015 р.

Фото 8. Священна Римська імперія, Пилип Сигізмунд (1586–1619), м. Верден, грошен або 1/24 талера, 1618 р., с. Рудка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл., 2015 р.

Фото 9. Священна Римська імперія, Саксонія (Ернестинська лінія), Йоган Фрідріх та Морітц (1541–1547), ¼ талера 1543 р., с. Сеферівка Барський р-н Вінницької обл., 2015 р.

Фото 10. Курфюршество Бранденбург-Пруссія, Георг Вільгельм (1619–1640), орт 1621 р., Шаргородський р-н Вінницької обл., 1995 р.

Фото 11. Священна Римська імперія, Тіроль, Фердинанд I (1522–1564), талер б. д., м. Вінниця, 1998 р.

Фото 16. Священна Римська імперія, Іоанн Георг (1624–1635), талер 1626 р., Шаргородський р-н Вінницької обл., 1995 р.

Фото 12. Священна Римська імперія, Саксонія, курфюрст Август (1565–1599), талер, рік по бокам від щита в нижній частині – 1557, Шаргородський р-н Вінницької обл., 2010 р.

Фото 17. Священна Римська імперія, Моравія, Фердинанд II (1619–1637), талер 1625 р., с. Рудка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл., 2014 р.

Фото 13. Священна Римська імперія, Саксонія, Християн (1586–1623), талер 1587 р. Шаргородський р-н Вінницької обл., 2010 р.

Фото 18. Священна Римська імперія, Фердинанд II (1619–1637) 1621 р., с. Рудка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл., 2014 р.

Фото 14. Священна Римська імперія, Рудольф II (1576–1612), талер 1603 р., Шаргородський р-н Вінницької обл., 1995 р.

Фото 19. Священна Римська імперія, Фердинанд II (1619–1637), імперське місто Гамбург, талер 1621 р., с. Рудка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл., 2014 р.

Фото 15. Бранденбурзько-Пруська держава, Іоахім Ернст, талер 1619 р., с. Чапівка Бершадського р-ну, Вінницької обл., 1958 р.

Фото 20. Священна Римська імперія, курфюршество Саксонія, Християн (1586–1623), 1623 р., с. Рудка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл., 2014 р.

Фото 21. Священна Римська імперія, князівство Брауншвейг-Люнебург, Фрідерік (1608–1624), талер 1624 р., вага 23,6 г, с. Гармаки Барського р-ну Вінницької обл., 2005 р.

Фото 22. Священна Римська імперія, архієпископство Зальцбург, Вольфганг Теодор фон Райтенау (1587–1613), талер б. д. Літинський р-н Вінницької обл., 2000 р.

Фото 23. Священна Римська імперія, Фердинанд II (1619–1637), флорин (28 штюверів), 162?, місто Ембден, с. Велика Бушинка Немирівського р-ну Вінницької обл., 2004 р.

Фото 24. Священна Римська імперія, (флорин, 28 штюверів). Рудольф II (1576–1612), б. д., с. Козарівка Барського р-ну Вінницької обл., 2011 р.

Фото 25. Священна Римська імперія, Фердинанд II, флорин 1637–1657 рр., б. д. Вага 18,74 г, с. Чапаївка Бершадського р-ну, Вінницької обл., 1958 р.